

The future studies of knowledge management from the Quran and hadith perspective

Somayeh kerdari markid¹✉ | Mojtaba Gorbanian² | Hamidreza Nadi³

1. Master's student of Quranic Sciences, Isfahan, Iran. E-mail: kerdarisomayeh@gmail.com
2. Assistant Professor of Quranic Sciences, Quranic Sciences University, Isfahan, Iran. E-mail: m.ghorbanian@quran.ac.ir
3. Associate Professor of Strategic Management, Farabi Science and Technology University, E-mail: hnadi1347@gmail.com

---

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

2024 - 3 - 5

Received in

revised form;

2024- 6 - 19

Accepted:

2024- 6 - 19

Published online:

2024- 9 - 22

Keywords:

Quran, Hadith, knowledge management, Future study

Objective: The primary aim of this research is to explore the future of knowledge management from the perspective of the Holy Quran and Hadith.

Methodology: This study is applied in nature and utilizes exploratory methods for investigation. Data was collected through two approaches: a library method, which included verses from the Holy Quran, related interpretations, narrations from infallibles, and relevant documents, and a questionnaire. The analysis was conducted using Scenario Wizard software, employing a closed questionnaire structured as a matrix of mutual impacts, based on surveys of experts and specialists. Ultimately, six key factors were identified as driving forces for the Scenario Wizard, leading to the extraction of one plausible and robust scenario through extensive analyses and input from an expert panel.

Findings: A strong scenario emerged from the Holy Quran and Hadith in the field of future studies, highlighting the importance of knowledge acquisition, preservation, and management, with the Quran as the central axis of knowledge.

Conclusion: The Holy Quran, particularly its verses related to nature, along with Hadiths narrated by the infallible, are considered rich sources for future studies in knowledge management. The term "Mutawassimin," mentioned in the Quran, refers to forward-thinking individuals.

Cite this article: kerdari, S., ghorbanian ghahfarokhi, M., & nadi, H. (2024). The future of knowledge management research from the Holy Quran and hadiths perspective. *Defensive Future Studies*, 9(33), 115- 145.

DOI: [10.22034/dfs.2024.2024327.1780](https://doi.org/10.22034/dfs.2024.2024327.1780)

Publisher: IRI Army Command and Staff University

آینده پژوهی مدیریت دانش از منظر قرآن و حدیث

سمیه کرداری مرکید^۱ | مجتبی قربانیان^۲ | حمیدرضا نادى^۳

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآنی، دانشگاه علوم و معارف قرآنی، اصفهان، ایران. رایانامه: kendarisomayeh@gmail.com

۲- استادیار علوم قرآنی، دانشگاه علوم و معارف قرآنی، اصفهان، ایران. رایانامه: M.ghorbanian@quran.ac.ir

۳- دانشیار مدیریت راهبردی، دانشکده علوم و فنون فارابی، تهران، ایران. رایانامه: hnmadi1347@gmail.com

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:	هدف: «چگونگی آینده پژوهی مدیریت دانش از منظر قرآن کریم و روایات» هدف اصلی این پژوهش بوده است.
مقاله پژوهشی	
تاریخچه مقاله:	روش: نوع پژوهش حاضر، کاربردی و روش بررسی آن با استفاده از روش‌های آینده پژوهی، اکتشافی است. اطلاعات لازم به دو شیوه گردآوری شد: روش کتابخانه‌ای (مشمول بر آیات قرآن کریم، تفاسیر مرتبط، روایات معصومین (ع) و اسناد و مدارک) و پرسشنامه‌ای. با توجه به اینکه از نرم‌افزار سناریوییزارد برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شد، نوع پرسشنامه بسته و به صورت ماتریس آثار متقابل و با پیمایش نظرات کارشناسان و متخصصان است. در نهایت شش عامل کلیدی به عنوان عوامل پیشران در سناریوییزارد استفاده شده است و با توجه به تجزیه و تحلیل‌های متعدد و بهره‌گیری از پنل خبرگان، تعداد یک سناریوی محتمل و قوی از نرم‌افزار سناریوییزارد استخراج شده است.
تاریخ دریافت:	۱۴۰۲/۱۲/۱۵
تاریخ بازنگری:	۱۴۰۳/۰۳/۳۰
تاریخ پذیرش:	۱۴۰۳/۰۳/۳۰
تاریخ انتشار:	۱۴۰۳/۰۷/۰۱
کلیدواژه‌ها:	یافته‌ها: یک سناریوی قوی از قرآن کریم و روایات در حوزه آینده پژوهی استخراج شد که موجب فراگیری، ثبت و نگهداری دانش، سیادت دانش و قرآن کریم به عنوان محور اصلی دانش هستند.
قرآن، روایات، مدیریت دانش، آینده پژوهی،	
	نتیجه‌گیری: قرآن کریم (به خصوص قسم‌های یادشده در قرآن در ارتباط با طبیعت) و احادیث نقل‌شده از معصومین (ع) منابع غنی برای آینده پژوهی در حوزه دانش به‌شمار می‌رود که واژه «متوسمین» نقل‌شده در قرآن کریم به انسان‌های آینده‌نگر اشاره دارد.

استناد: کرداری، سمیه؛ قربانیان قهفرخی، مجتبی و نادى، حمیدرضا (۱۴۰۳). آینده پژوهی مدیریت دانش از منظر قرآن و حدیث. آینده پژوهی دفاعی، ۹ (۳۳)، ۱۱۵-۱۴۵.

DOI: [10.22034/dfs.2024.2024327.1780](https://doi.org/10.22034/dfs.2024.2024327.1780)

ناشر: دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

رشد فزاینده اطلاعات (انفجار اطلاعات) به خصوص در حوزه مدیریت دانش موجب شده است که پیش‌بینی آینده محتمل کار سخت، دشوار و یا ناممکن باشد. اندیشمندان همواره تلاش می‌کنند تا توانایی لازم برای آینده پژوهی پیدا کنند. روش‌ها و ابزارهای مختلفی برای این منظور توسط محققین به کار برده می‌شود و اگر به توانمندی مناسب رسیده و از ابزارها و روش‌های مناسبی برای این منظور استفاده کنند، باز آینده در پیش را به‌عنوان محتمل معرفی می‌کنند. در این میان این سؤال مطرح می‌شود که چگونه می‌توان آینده مطمئن را پیش‌بینی کرد و سناریوهای مربوطه را نگاشت؟ از کدامین منابع برای حصول نتیجه مطلوب و مطمئن باید استفاده کرد؟ قرآن کریم تنها منبع مطلقاً حق است و هیچ شک و شبهه‌ای در آن از جهات مختلف وجود ندارد. آنچه در قرآن کریم پیش‌بینی شده، یا وقوع پیدا کرده و یا قطعاً اتفاق خواهد افتاد؛ بنابراین بهره‌برداری از این کتاب الهی برای این منظور بهترین و متقن‌ترین منبع است.

عنایت ویژه خداوند متعال به آینده در آیات شریفه قرآن کاملاً مشهود بوده و خداوند با وعده و وعید درست انسان‌ها را نسبت به ساختن آینده بهتر، روشن، مطمئن و پایدار همراه با امنیت و آرامش تشویق می‌کند. خداوند متعال و معصومین (ع) با به کار بردن واژه‌هایی از قبیل داشتن بصیرت، هوشیاری، ذکاوت، فراست، دوراندیشی، سیر در گذشته و عبرت‌گیری از آن به‌طور مستقیم و یا غیرمستقیم از انسان‌ها می‌خواهند که فرصت‌ها را از دست نداده و با اقتدار برای آینده آماده باشند. خداوند در آیه ۷۵ سوره حجر از کلمه «متوسمین» استفاده کرده و با توجه به سیاق آیه شریفه و آیات قبل و معانی که برای این واژه به کار رفته (زیرکی، متفکر، دوراندیش، هوشیار و ...) می‌توان گفت که برای این افراد لازمه و ابزار آینده‌پژوهی هستند. سؤال اصلی این پژوهش این است که چگونه می‌توان آینده مطمئن را با استفاده از قرآن کریم و روایات در حوزه مدیریت دانش پیش‌بینی کرد؟

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

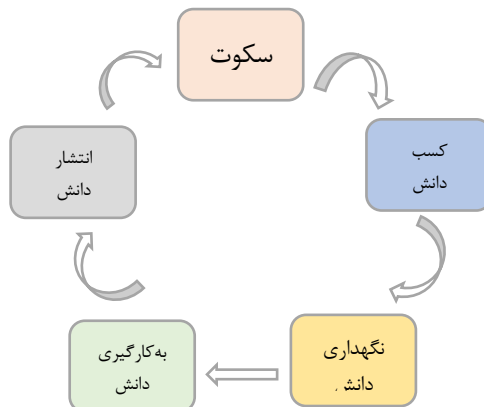
الف - مبانی نظری پژوهش

در این قسمت ابتدا مدیریت دانش، سپس آینده‌پژوهی و متعاقب آن موارد مستخرج از قرآن کریم و روایات به شرح زیر تشریح می‌شود:

مدیریت دانش:

مدیریت دانش عبارت است از: یافتن راهی جهت خلق، شناسایی، ضبط دانش، اشتراک و توزیع دانش سازمانی به افراد نیازمند آن. (Elias & Hassan, 2021: 45) مدیریت دانش یک راهبرد است که باید در یک سازمان توسعه یابد تا مطمئن باشیم دانش به افراد درست در زمان موردنیاز می‌رسد، به طوری که آن‌ها دانش را به اشتراک بگذارند و از اطلاعات برای بهبود وظایف سازمانی استفاده کنند (O'Dell & C. J. Grayson, 2021: 65). مدیریت دانش، شامل روش‌های بهبود و ابزارآلات عملی است که به مدیریت کمک می‌کند تا در هر سطح و ناحیه‌ای در سازمان منجر به بهبود روش‌های کاری شود (Forcadell, F. J. & Guadamillas, 2022: 154). مدیریت دانش یک فرایند خاص سازمانی و سامانه‌ای برای کسب، سازماندهی، نگهداری، کاربرد، پخش و خلق دوباره دانش صریح و ضمنی کارکنان برای افزایش عملکرد سازمان و ارزش آفرینی به کار برده می‌شود (Sidharta & Samanta, 2023: 7). فرایند مدیریت دانش منجر به تولید ثروت از دانش یا از دید سرمایه فکری با استفاده از کلیه دانش‌ها و اطلاعات در دسترس سازمان می‌گردد (McDonald, 2002: 81).

استقرار نظام مدیریت دانش در سازمان‌های پیشرو، رویکرد مهم و باارزش محسوب شده که باعث ارتقاء کیفیت سرمایه‌های انسانی و پیشگیری از خروج دارایی فکری سازمان می‌شود. هدف از مدیریت دانش انباشت، انتقال و به اشتراک‌گذاری دانش است (بهداری فرد، ۱۳۹۴: ۱۱). از منظر پیامبر اکرم (ص) مدیریت دانش در سکوت کردن، گوش‌فرادادن، حفظ کردن، عمل کردن و انتشار آن است (کلینی، ۱۴۲۹ ق: ۴۸). همچنین امام باقر (ع) نسبت به عواملی از قبیل گردآمدن، شنیدن، سکوت کردن، گوش‌دادن، اندیشه‌کردن، فراگرفتن، به خاطر سپردن، درست نقل کردن و درست منتشر کردن تأکید دارند (کراچکی، ۱۴۱۰ ق: ۱۳۴). فرایند مدیریت دانش از منظر اسلام در شکل یک ارائه شده است:

شکل ۱: فرآیند مدیریت دانش از منظر اسلام (گلستانی زاده؛ ۱۳۹۶: ۸)

واژه «انصات» نقل شده در روایات نشان دهنده سکوت همراه با تفکر و تعقل در شناسایی دانش است. این سکوت منفعلانه نبوده و همراه با تفکر به منظور شناسایی دانش است. به عبارت دیگر این سکوت؛ سکوت انفعالی نیست بلکه سکوت فعالانه و همراه با تفکر به منظور شناسایی دانش است؛ همچنان که در حدیثی آمده «اول علم خاموشی است» (دیلمی، ۱۴۰۸ ق: ۱۵) امام صادق (ع) هم می فرماید: «شعار پژوهشگران سکوت است» (مصباح الشریعه، ۱۴۰۰ ق: ۱۰۱).

پنج مرحله برای کسب دانش نیاز است: شناخت و استخراج، جمع آوری، تحلیل، الگوسازی و اعتبار سنجی. آفات کسب دانش از منظر امام صادق (ع) طمع، بخل، خودنمایی، تعصب، خودستایی، حقیقت گریزی، زحمت افزایی، کم حیایی، فخر فروشی و ترک عمل به دانش را از آفات دانشمندان بر شمرده اند (مصباح الشریعه، ۱۴۰۰ ق: ۲۰). از دیدگاه قرآن و روایات پنج راه به عنوان ابزارهای کسب دانش معرفی شده است: تفکر (نحل/۱۱) آموختن (نهج الفصاحه، ۱۳۸۲: ۳۴۴)، عبرت گرفتن (نهج البلاغه، حکمت: ۲۰۸)، تجربه اندوزی (الکافی، ۱۴۰۷: ۲۲)، شناخت ضدها (نهج البلاغه، خطبه: ۱۰۹).

ثبت و ضبط دانش از عوامل مهم مدیریت دانش بوده که برای این منظور دسته وسیعی از ابزارهای مستندسازی باهدف تدوین و مکتوب ساختن دانش خبرگان به منظور تسهیل و تسریع فرایند انتشار دانش در سازمان ایجاد می شود (بهادری فرد ۱۳۹۴: ۶۰). با به کارگیری درست حافظه های سازمانی موجب حفظ تجربیات، مستندات، مهارت ها، روش ها، فرایندها و متون قابل استفاده در سازمان خواهد شد (سهرابی، ۱۳۹۳: ۱۰۲). از منظر روایات حفظ و نگهداری دانش بسیار مهم و حیاتی است (الحیات، ۱۳۸۱، ۱۸۳) (حسینی، ۱۴۱۴ ق: ۹۸). هدف نهایی مدیریت دانش به کارگیری دانش برای بهبود عملکرد سازمانی به منظور بهبود عملکرد کارکنان است (قاضی زاده فرد، ۱۳۹۲: ۱۴۳). تمرکز اصلی در مدیریت دانش ارزش افزا بودن آن با به کارگیری دانش است. (الاودن، ۱۳۹۲: ۴۱۳) در دیدگاه اسلامی دانش و عمل با یکدیگر رابطه دارند. خداوند در سرزنش افراد باایمان و دانشمند که دانش خود را به کار نمی گیرند، می فرماید: ای اهل ایمان چرا آنچه را می گوئید به آن عمل نمی کنید؟ (صف/۲) انتشار دانش از منظر احادیث به این گونه است که فرایند مدیریت دانش با سکوت آغاز و با انتشار و توزیع به دیگران به اتمام می رسد (دیلمی، ۱۴۰۸ ق: ۱۵) در همین زمینه امام کاظم (ع) زکات دانش را یاد دادن به دیگران می داند (کلینی، ۱۴۲۹ ق: ۴۱) امام علی (ع) می فرماید: عالم به دانش خود عمل کند (کراچکی، ۱۴۱۰ ق: ۱۰۸).

آینده‌پژوهی

یکی از راهبردهای اساسی برای اداره جوامع بشری در آینده، مدیریت آینده است. آینده‌های حتمی، ممکنه، مفروضه و آینده‌های مطلوب عناصر سازنده اصول و مبانی آینده‌پژوهی است (Inayatullah, 2020: 58). بررسی آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع) نشانگر نگاه عمیق و معنی‌گرا و حتمی به آینده هست. خداوند در آیه ۷۵ سوره حجر با اشاره به سرگذشت گذشتگان می‌فرماید: نشانه‌هایی برای هوشیاران است. کلمه المتوسّمون و فراست به کسر فاء اسم است ... فراست آن چیزی است که خدا در قلب بعضی از اولیاء خود واقع می‌گرداند و به آن از حالات مردم مطلع می‌گردند و برای آنان حدس و نظر و تثبیت پدید می‌گردد ... (تفسیر مخزن‌العرفان در علوم قرآن، ج ۷: ۱۴۶) بنابراین این گروه همان آینده‌پژوهان هستند.

در فرهنگ اسلامی آموزه‌ها و گنجینه‌های بی‌بدیلی برای هدایت و به‌تحرك واداشتن نسل‌های کنونی و آتی وجود دارد. البته این مهم هنر نخبگان جامعه اسلامی است که بتوانند با بهره‌برداری از این گنجینه‌ها و منابع عظیم نیازهای روز جامعه و بشریت را پاسخ دهند؛ به عبارت صحیح، این توانمندی خود یک فناوری نرم است که به زمینه‌سازی برای تولید انبوه نیاز دارد. اهمیت موضوع از این زاویه بسیار قابل‌تأمل است که بدانیم اسلام ظرفیت جهانی‌شدن دارد و گزاره‌هایش آینده‌ساز هستند. اسلام دینی است که بنا بر ماهیت خود و نه به پشتیبانی‌های گسترده مالی و سیاسی، دین آینده‌فراگیر برای بشریت خواهد بود (علی‌اکبری، ۱۳۹۴: ۴). بر اساس مطالعه قرآن کریم و روایات معصومین (ع) تعداد ۲۵۸ مقوله در حوزه آینده‌پژوهی دانش در شش مؤلفه به شرح زیر استخراج شد:

۱- روش‌های تحقق دانش در آینده

در خصوص روش‌های آینده‌پژوهی مدیریت دانش در قرآن کریم فناوری‌های مختلفی نظیر این موارد به کار برده شده است: آموزش مستقیم به‌صورت اشیای حقیقی (بقره / ۳۱-۳۳؛ انبیاء / ۶۳-۵۷)، آموزش از طریق عرضه (مائده ۳۱-۳۰؛ اعراف ۱۰۶-۱۰۸)، تجربه (بقره / ۲۶۰؛ اعراف / ۱۴۳)، طوفان ذهنی (بقره / ۲۵۸؛ قصص / ۷۱-۷۵)، مصورسازی متوالی (نشان دادن قسمت‌های متوالی یک فیلم) (نجم / ۶-۱۸ قمر / ۱۱-۲۵)، با استفاده از ویژگی‌های رسانه‌ها (نور / ۳۵؛ الرحمن / ۱۹-۲۷ بقره / ۶۸-۶۹)، تبیین سناریوی محکم و دقیق (یوسف / ۱۵-۴۳، ۱۷-۴۷، ۴۶-۸۱، ۵۱-۸۴) و به‌کارگیری فناوری‌های چندرسانه‌ای (بقره / ۲۵۹) (مدنی، ۲۰۱۰). تعدادی از کدهای زیر

بامطالعه قرآن کریم و روایات معصومین (ع) در این رابطه استخراج شده است: با کد محوری **اندیشه‌ورزی**: امام علی (ع): تفکر و اندیشیدن لازمه هرگونه اقدامی (غررالْحکْم، ج ۴، ۵۰۶)، درس عبرت گرفتن از گذشته (غررالْحکْم، ج ۲، ۷۳)، هم‌اندیشی عامل پیروزی (غررالْحکْم، ج ۱، ۱۶۸)، پندگیری از گذشته برای پیش‌بینی آینده و ... با کد محوری **ایمان به خدا**: طلب مغفرت از خداوند برای نزول نعمات (هود، ۵۲)، شرط ایمان آوردن به منظور بهره‌مندی از فضل خداوند و به‌منظور تشخیص حق از باطل (انفال، ۲۹)، ترس از خدا به‌منظور پیدا کردن راهی برای دفع گرفتاری‌ها (طلاق، ۲)، توکل کردن به خدا به‌منظور نزول رزق و روزی پیش‌بینی‌نشده (طلاق، ۳) و ... با کد محوری **گمانه‌زنی** امام علی (ع): شیوه گمانه‌زنی در پیش‌بینی (غررالْحکْم، ج ۲، ۶۴)، گمانه‌زنی درست (غررالْحکْم، ج ۲، ۶۳) و ...

۲- سرنخ‌های تحقق دانش در آینده

سرنخ‌های زیادی در قرآن کریم و احادیث یافت می‌شود که با تعقل و تدبیر می‌توان دانش مربوطه را برای مدیریت دانش و به‌کارگیری آن در آینده‌پژوهی استخراج کرد، در هشت آیه سوره روم (۲۰-۲۷) چندین دانش قابل‌استخراج است: مانند آفرینش انسان‌ها در دانش زیست‌شناسی و دیرینه‌شناسی (روم/۲۰)، منتشر شدن بشر روی زمین (زمین‌شناسی) و نحوه آرامش پیدا کردن با ازدواج (روان‌شناسی) (روم/۲۱)، آفرینش آسمان‌ها و زمین (کیهان‌شناسی و زمین‌شناسی)، اختلاف زبان‌های انسان‌ها (زبان‌شناسی)، اختلاف رنگ پوست انسان‌ها (نژادشناسی) (روم/۲۲) خواب‌ویداری (روان‌شناسی) (روم/۲۳)، ارتزاق انسان‌ها (اقتصاد) رعدوبرق (هواشناسی و فیزیک) (روم/۲۴)، نزول باران (فیزیک و مکانیک سیالات) (مرتبط با تبدیل رطوبت ابرها و تجمع آن‌ها به‌صورت باران) (روم/۲۵)، آسمان و برقراری و دوام آن (فیزیک و شیمی) (روم/۲۶)، خلقت آفرینش (فیزیک نجوم) (روم/۲۷)، کدهای زیر بامطالعه قرآن کریم و روایات معصومین (ع) در این رابطه استخراج شده است: سرنخ‌های تحقق دانش با کد محوری **تعقل در خلقت خداوند در قرآن**: فهیم بودن مستمع شرط تشریح مطلب (انعام، ۹۸)، توکل به خدا و پیروی از حق (نمل، ۷۹)، نگرستن در زمین و نحوه رویاندن گیاهان (شعراء، ۷)، نگرش به آرامش در شب و روشنایی روز (نمل، ۸۶)، دقت در ارزاق خداوند (روم، ۳۷)، نگرستن به نحوه روییدن گیاهان با آب باران (سجده، ۲۷) و ... با کد محوری **سیر درگذشته قرآن**: پیش‌بینی آینده با سیر درگذشته (روم، ۴۲)، سیر در وعده و وعیدهای گذشته (نمل، ۶۸)، سیر در زمین و گذشته (انعام، ۶ و ۱۱).

۳- فراگیری، ثبت و نگهداری دانش برای آینده

در قرآن کریم و روایات به موضوع آینده‌پژوهی مدیریت دانش تحت عنوان فراگیری، ثبت و نگهداری دانش بسیار زیاد اشاره شده و از اهمیت خاصی برخوردار است. امام علی (ع) در (نهج‌البلاغه، حکمت، ۸۰) به فراگیری حکمت حتی از منافقان تأکید می‌فرماید. پیامبر اکرم (ص) در (الحیات، ۱۳۷۷، ۱۰۵) برای ثبت و نگهداری و منتشر کردن آن سفارش می‌فرماید. تعدادی کدهای زیر بامطالعه قرآن کریم و روایات معصومین (ع) در این رابطه استخراج شده است: فراگیری، ثبت و نگهداری دانش با کد محوری **تحصیل دانش امام علی (ع)**: آموزش حکمت حتی از منافقان (نهج‌البلاغه، حکمت، ۸۰)، پیامبر اکرم (ص): واجب بودن تحصیل دانش (تنبیه‌الخواطر، ج ۲، ۱۷۶) و ... با کد محوری **عمل به علم امام علی (ع)**: همراهی علم با عمل و به کار بستن آن (نهج‌البلاغه، حکمت، ۳۶۶) و ... با کد محوری **گسترش دانش امام علی (ع)**: بهتر بودن دانش از مال، نگهداری بودن دانش از انسان و نگهداری بودن انسان از مال، کم شدن مال با نگهداری و زیاد شدن دانش با گسترش (نهج‌البلاغه، حکمت، ۱۴۷)، پیامبر اکرم (ص): بهره‌برداری عالم از علم خود (منیه‌المزید، ۱۵۳) و ... با کد محوری **اندیشیدن**؛ عبور نکردن از مرز آسمان زمین بدون داشتن قدرت (رحمان، ۳۳)، پیامبر اکرم (ص): اندیشه کردن (بحارالانوار، ۲۰، ۷۱)، امام رضا (ع): اندیشه کردن (تحت‌القول، ۴۴۱)، امام علی (ع): علم تفکر (نهج‌البلاغه، حکمت، ۱۱۳)، عیسی ابن مریم (ع): تفکر و اندیشیدن (الاخلاص، ج ۱، ۱۴۱).

۴- مبدأ و مجرای دانش در آینده‌پژوهی

بر اساس آیه شریفه (رحمان: ۲۹) انسان در زمان حیات خود با قدم نهادن در راه استكمال و استعدادهای درونی خود از مبدأ وجود فیض مطالبه می‌کند تا وقتی که مرگ وی به فعلیت برسد در این مدت (حیات تا مرگ) مبدأ متعال همواره او را علی‌الدوام به فعل آورده و به کمال می‌رساند و همواره متناسب با خواست انسان از فیض جدید استفاده می‌کند (تفسیر مخزن‌العرفان جلد ۱۳، ص ۲۸). خداوند در آیه ۲۷ سوره لقمان می‌فرماید: «اگر همه درختان روی زمین قلم شود و دریا برای آن مرکب گردد و هفت دریاچه به آن افزوده شود، این‌ها همه تمام می‌شود ولی کلمات خدا پایان نمی‌گیرد». با اندیشیدن درست متوجه می‌شویم که گاه برای به رشته تحریر درآوردن تمام معلومات یک انسان یک‌قلم با مقداری مرکب کافی است و حتی ممکن است که با همین یک‌قلم انسان‌های دیگر هم تمام معلومات خودشان را بر روی کاغذ بیاورند ولی قرآن می‌فرماید: اگر تمام

درختان روی زمین تبدیل به قلم شوند (گاه از یک درخت تنومند میلیون‌ها قلم تولید می‌شود) و با در نظر گرفتن حجم بسیار زیاد جنگل‌های زمین که کوه‌ها و دشت‌ها را پوشانده است، این سؤال مطرح می‌گردد که چه مقدار قلم می‌توان تولید کرد؟ و همچنین اگر تمام اقیانوس‌های روی زمین که تقریباً سه چهارم صفحه کره زمین را با عمق و ژرفای بسیار پوشانیده است مرکب شوند، چه وضع عجیبی را برای نوشتن ایجاد می‌کند و چقدر علوم و دانش‌ها را با آن می‌توان نوشت. چگونه می‌توان با این مثال شگفت‌انگیز علم خداوند متعال را توصیف کرد. با توجه به این بیان گویا و روشن، انسان احساس می‌کند که معلوماتش در برابر آنچه در علم خدا است همچون یک صفر در برابر بی‌نهایت است و شایسته است فقط بگوید: «دانش من به آنجا رسیده که به نادانی خود پی برده‌ام»؛ حتی تشبیه به قطره و دریا برای بیان این واقعیت نارسا به نظر می‌رسد. (تفسیر نمونه، ج ۱۷، ۷۸)؛ بنابراین مبدأ و مجرای دانش در آینده‌پژوهی مدیریت دانش بسیار حائز اهمیت است.

کدهای زیر بامطالعه قرآن کریم و روایات معصومین (ع) در این رابطه استخراج شده است: مبدأ و مجرای دانش با کد محوری **اعطای دانش**: دستگیری خداوند از انسان‌ها بر اساس فضل و رحمت خود (نساء، ۱۱۳)، اعطای فرزاندگی خداوند به انسان‌ها (بقره، ۲۶۹)، ارسال رسولان برای پاک‌سازی نفوس (آل عمران، ۱۶۴)، قلمرو آسمان و زمین توسط خداوند و اعطای دانش (بقره، ۲۵۵) و ...

با کد محوری **تعلیم و تربیت**، تعلیم و تربیت (رحمان، ۱ تا ۴)، کرامت خداوند و تعلیم دادن توسط قلم (علق، ۳ تا ۵)، آگاهی از حقایق امور و بیان آن (نور، ۱۸)، فرزانه و دانا بودن خداوند (نمل، ۶)، دانایی و فرزاندگی خداوند متعال در یاددادن (بقره، ۳۱ و ۳۲) و ...

با کد محوری **علوم پنهان و آشکار**، اراده و احاطه الهی بر علم دانش و حکیم آگاه از علوم پنهان و آشکار (انعام، ۷۳)، آگاهی از علوم پنهان و آشکار (رعد، ۹)، آگاهی از علوم پنهان و آشکار (مؤمنون، ۹۲) و ...

با کد محوری **نامتناهی بودن و عظمت علم**، مبدأ و انتهای علم از آن خداوند بودن (رحمان، ۲۹)، نامتناهی بودن علم خداوند (لقمان، ۲۷)، قرآن مجرای علم بودن (بقره، ۱۵۱).

با کد محوری **هدایت‌گری خداوند**، هدایت انسان‌ها توسط خداوند با علم و دانایی (نور، ۳۵)، اعطای فرزاندگی خداوند به انسان‌ها (بقره، ۲۶۹)، ارسال رسولان برای پاک‌سازی

نفوس (آل عمران، ۱۶۴)، امام صادق (ع): علم واقعی نور و هدایت خداوند است (منیه المرید، ۱۶۷)

۵- محورهای دانش در آینده

نام‌گذاری بسیاری از سوره‌های قرآن کریم بر اساس پدیده‌ها و موجودات عالم هستی - همچون بقره، نجم، فلق، نور، فجر، عنکبوت، نحل، رعد، نمل، قمر، جن، شمس، لیل، تین، علق، فیل - دال بر اهمیت این پدیده‌ها و پیامی در مورد ضرورت تفکر و تحقیق در خصوص آن‌ها در حوزه آینده‌پژوهی مدیریت دانش است. هم‌چنین قسم‌های گوناگون خداوند حکیم به این پدیده‌ها همچون *وَالزَّيْتُونَ* (تین، ۱)، *وَالتِّينِ* (تین، ۱)، *وَاللَّيْلِ* (مدثر، ۳۳)، *تکویر*، ۱۷، *انشقاق*، ۱۷، *فجر*، ۴، *شمس*، ۴، *لیل*، ۱، *ضحی*، ۲، *وَالشَّمْسِ* (شمس، ۱)، *وَالْقَمَرِ* (مدثر، ۳۲)، *انشقاق*، ۱۸، *شمس*، ۲، *وَالسَّمَاءِ* (ذاریات، ۷)، *بروج*، ۱، *طارق*، ۱، *شمس*، ۵، *وَالأَرْضِ* (طارق، ۱۲)، *شمس*، ۶، *وَالفَجْرِ* (فجر، ۱) *وَالعَصْرِ* (عصر، ۱)، *وَالقرآن* (یس، ۲)، *ص*، ۱، *ص*، ۸۲، *ق*، ۱، *وَالكِتَابِ* (زخرف، ۲)، *دخان*، ۲، *وَالذَّارِيَاتِ* (ذاریات، ۱)، *وَالطُّورِ* (طور، ۱)، *وَالْبَيْتِ* (طور، ۴)، *وَالسَّقْفِ* (طور، ۵)، *وَالنَّجْمِ* (نجم، ۱)، *بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ* (واقعه، ۷۵)، *ن* *وَالْقَلَمِ* *وَمَا يَسْطُرُونَ* (قلم، ۱)، *وَالصَّبْحِ* (مدثر، ۳۴)، *تکویر*، ۱۸، *بِیَوْمِ الْقِيَامَةِ* (قیامت، ۱)، *بِالنَّفْسِ* (قیامت، ۲)، *وَالنَّاشِرَاتِ* (مرسلات، ۳)، *بِالْخَنَسِ* (تکویر، ۱۵)، *بِالشَّقَقِ* (انشقاق، ۱۶)، *الْبَلَدِ* (بلد، ۱) *نَفْسِ* (شمس، ۷)، *الذَّكْرَ* *وَالْأُنثَى* (لیل، ۳)، *وَالضُّحَى* (ضحی، ۱)، *وَالْعَادِيَاتِ* (عادیات، ۱) و *وَالعَصْرِ* (عصر، ۱) وجوب مطالعه و پژوهش پیرامون این پدیده‌ها را به انسان به‌ویژه مؤمنان یادآوری می‌کند؛ پدیده‌هایی که به‌رحال زندگی مادی بشر به آن‌ها وابسته و قطعاً در آینده محتمل دخیل هستند.

امام علی (ع): آن‌که از روی آگاهی و علم عمل می‌کند مانند رهروی است که در جاده‌ی روشن قدم برمی‌دارد، پس باید بنگرد که به‌پیش می‌رود یا به عقب برمی‌گردد. (نهج‌البلاغه: ۱۳۸۰، ۸۷۱) و نیز می‌فرماید: علم و دانش، میراثی است گران‌بها، ارجمند و لباسی است زیبا و تازه که هرگز فرسوده نمی‌شود، فکر و اندیشه، مانند آینه‌ای است شفاف و زلال (نهج‌البلاغه: ۱۳۸۰، ۸۷۸) و در جای دیگر می‌فرماید: ارزش هر انسان به آن چیزی است که می‌داند (نهج‌البلاغه: ۱۳۸۰، ۸۸۲).

کدهای زیر از مطالعه آیات شریفه قرآن استخراج شده است: حکمت‌آموز بودن قرآن (یس، ۲)، پراندرز بودن قرآن (ص، ۱)، قرآن کتابی روشنگر (زخرف، ۲)، قرآن کتابی باشکوه (ق، ۱)، بادهای ذره افشان و سرگردان (ذاریات، ۱)، آسمان مشبک و طبقه طبقه (ذاریات، ۷)، طور (طور، ۱)، اشاره به خانه‌ای در آسمان (طور، ۴)، آسمان به‌منزله بام بلند بودن

(طور، ۵)، ستارگان هنگام فرود آمدن (نجم، ۱)، محل فرار گرفتن ستارگان (واقعه، ۷۵)، نوشته‌های قلم (قلم، ۱)، ماه (مدثر، ۳۲)، شامگاه هنگام غروب آفتاب (مدثر، ۳۳)، بامداد هنگام طلوع آفتاب (مدثر، ۳۴)، روز قیامت (قیامت، ۱)، نفس لوامه و وجدان بیدار (قیامت، ۲)، ناشران منتشرکننده (مرسلات، ۳)، ستارگان سیار (تکویر، ۱۵)، پشت کردن شب (تکویر، ۱۷)، دمیدن صبح (تکویر، ۱۸)، طلوع خورشید (انشقاق، ۱۶)، شب پوشاننده (انشقاق، ۱۷)، چرخش ماه (انشقاق، ۱۸)، آسمان دارای برج‌های بسیار (بروج، ۱)، آسمان پرستاره و چرخان (طارق، ۱)، آسمان با تحولات شگرف (طارق، ۱۱)، شکافته شدن زمین (طارق، ۱۲)، سپیده دم (فجر، ۱)، شهر خاص (بلد، ۱)، تابندگی آفتاب (شمس، ۱)، چرخش ماه دور خورشید (شمس، ۲)، روشن شدن زمین (شمس، ۳)، غروب خورشید و شب (شمس، ۴)، بنا نهادن آسمان (شمس، ۵)، بنا نهادن زمین (شمس، ۶)، درست کردن نفس (شمس، ۷)، پرده افکندن شب (لیل، ۱)، جلوه‌گری روز (لیل، ۲)، آفرینش زوج (لیل، ۳)، روشنایی روز (ضحی، ۱)، آرامش در شب (ضحی، ۲)، انجیر و زیتون (تین، ۱)، اسبان جهنده (عادیات، ۱)، عصر (عصر، ۱).

۶- سیادت دانش در آینده

مروری بر آیات قرآن کریم و روایات معصومان (ع) تردیدی باقی نمی‌گذارد که خداوند متعال و معصومان (ع) سیادت دانش را به‌عنوان برگ برنده مسلمانان و ابزاری برای آینده‌پژوهی و تضمین عزت امت اسلامی معرفی فرموده‌اند. از سوی دیگر امروزه این حقیقت بیش‌ازپیش آشکار شده است که دولت‌های سلطه‌گر برای حفظ تفوق خویش برجهانیان بیش از هرزمانی در طول تاریخ خود را به سلاح علم و فناوری مجهز کرده و با وضع محدودیت‌های گوناگون دسترسی ملت‌های دیگر را به این ابزار اقتدار بخش محدود می‌کنند؛ البته ملت‌های رو به توسعه هم با طراحی فرایندهای مختلف تلاش می‌کنند دارایی‌های دانشی خود را مدیریت کرده و آن را به اثربخش‌ترین صورت‌ها در راستای کاهش فاصله با جهان پیشرو به کار بندند.

کدهای زیر بامطالعه قرآن کریم و روایات معصومین (ع) در این رابطه استخراج شده است: سیادت دانش با کد محوری **آگاه‌سازی** امام علی (ع): آموختن دانش سودمند (نهج‌البلاغه، نامه، ۳۱)، اهمیت دانش نسبت به مال (نهج‌البلاغه، حکمت، ۱۴۷) و ...

با کد محوری **برنامه‌ریزی** امام علی (ع): گفتگو در برابر عوامل اجتماعی و پیش‌بینی آینده با توجه به اتفاقات گذشته (نهج‌البلاغه، نامه، ۵۳)، عالم ربانی بودن و آموزش درراه

نجات حق (نهج‌البلاغه، حکمت، ۱۴۷)، حکم‌فرما بودن دانش (نهج‌البلاغه، حکمت، ۱۴۷) و ...

با کد محوری **حکمت‌آموزی** امام علی (ع): همگام‌سازی دانش فطری با دانش شنیدنی (نهج‌البلاغه، حکمت، ۳۳۸)، حدومرز نداشتن علم و دنیا (نهج‌البلاغه، حکمت، ۴۵۷)، پیشرفت جامعه بر اساس علم‌آموزی (نهج‌البلاغه، حکمت، ۲۸۴) و ... **عالم به عمل** کنار هم بودن دانش و علم (نهج‌البلاغه، حکمت، ۳۶۶)، بی‌اثر بودن دانش فقط بر سر زبان بودن و با اثرترین دانش رسوخ در اعضای بدن (نهج‌البلاغه، حکمت، ۹۲) و ...

ب- پیشینه‌های پژوهش

پاییدی هدایت (۲۰۲۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «مدیریت دانش و دیدگاه اسلام» در ارتباط با آینده‌پژوهی عقیده دارد که به علت تغییرات سریع در محیط‌های مختلف جامعه، پیش‌بینی پنج تا ۱۰ سال آینده ناامیدکننده بوده و در دیدگاه راهبردی عواملی از قبیل نادر و ارزشمند بودن، دشوار برای تقلید و جایگزینی مبتنی بر مدیریت دانش را مزیت رقابتی می‌داند. این پژوهش همچنین دیدگاه اسلامی مدیریت دانش را از دیدگاه علم کتابداری ارائه می‌دهد. حسنوی (۱۴۰۰) در مطالعه‌ای به طراحی الگوی آینده‌اندیشی از دیدگاه قرآن کریم با استفاده از نظریه داده بنیاد اقدام کرد که با تجزیه و تحلیل متنی آیات شریفه قرآن به الگوی مدنظر دست پیدا کرده است. واعظی (۱۳۹۴) در مطالعه دیگری به جایگاه آینده‌پژوهی در آیات و روایات پرداخته و به این نتیجه رسیده که آینده‌نگری دارای خواستگاه بشری بوده و در بستر دین به‌طور طبیعی پایا و از سنخ علمی الهی بهره‌مند است.

پور سعید (۱۳۹۷) در مطالعه دیگری قرآن و آینده جهان را مورد بررسی قرار داده و عقیده دارد که قرآن به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به آینده جهان پرداخته و آن را ترسیم می‌نماید. بهزاد آسمان نسب و محسن قدمی (۱۴۰۰) در مقاله «مدیریت دانایی در مسیر آینده» و سیدکمال واعظی و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله‌ای به نام «آینده‌پژوهی در علوم انسانی با رویکرد مدیریت دانش؛ ملاحظات، دستاوردها و اثرات» هر دو عامل سوگیری مدیریت دانش، پیچیدگی رفتار انسان و موانع شناخت انسان مهم‌ترین آثار اثرگذاری مدیریت دانایی بر فرایند آینده‌پژوهی را شناسایی کرده‌اند. جان ادوارد و آنتی لونکوویست (۲۰۲۳) در مقاله «آینده‌مدیریت دانش: ابزار کار برای تحقیق و عمل» به این نتیجه رسیده که زمانی دانش سازماندهی شود و چنین دانش سازمان‌یافته به نحو احسن مدیریت شود، به کارایی سازمانی کمک می‌کند. فرناز صناعی و نادر شیخ‌الاسلامی

(۱۳۹۶) در مقاله «دستاوردهای آینده پژوهی در مدیریت دانش» عقیده دارد که آینده پژوهی مدیریت دانش و نقش مدیریت دانش در آینده پژوهی، اینها دو موضوع مستقل و مهم هستند. امیرحسین شاددل و مهدی احمدیان (۱۴۰۰) در مقاله «هم افزایی کاربردی میان دانش آینده پژوهی، مدیریت دانش و مدیریت نوآوری» معتقد هستند که دانش آینده پژوهی مدیریت دانش و مدیریت نوآوری از حیث دسته بندی علوم رشته ای در دسته میان رشته ای و از حیث قلمرو موضوعی در حوزه علم و فناوری جای می گیرند.

جدول ۱: پیشینه تحقیقات انجام شده در ارتباط با موضوع تحقیق

نتایج	پژوهشگر، سال، روش پژوهش
آنچه از آیات قرآن کریم فهمیده می شود این است که حاکمیت اراده و مشیت خداوند متعال بر آینده بشریت و فرجام تاریخ، یکی از مبانی تفکر آینده گرای قرآن کریم به شمار می آید؛ بنابراین از آنجایی که اراده انسان تحت مشیت الهی قرار دارد، بر اساس خواست و اراده الهی انسانها در انجام اعمالی مختار هستند که در آینده و سرنوشت خود و نسل های بعد از خود اثرگذار است.	رضا حسنوی، ۱۴۰۰، در این مقاله با مبنا قرار دادن دیدگاه اسلام در ارتباط با آینده اندیشی، الگوی آینده اندیشی از منظر قرآن کریم با استفاده از روش داده بنیاد استخراج شده است.
محقق در این تحقیق به این نتیجه رسیده است که با اندیشه و تأمل در آیات مربوط به آینده، درمی یابیم که آیات و روایات به صورت مکرر، انسانها را به تفکر، برنامه ریزی و تدبیر برای آینده های سعادت مند فرامی خواند. قرآن چشم اندازی خیره کننده از آینده ارائه می دهد که در آن، هم هشدار و هم بشارت دیده می شود.	محمود واعظی، ۱۳۹۴، در این مقاله با در نظر گرفتن مدیریت آینده، محقق معتقد است می توان به آینده های ممکن، آینده های محتمل و آینده های مطلوب است، دست پیدا کرد.
از مجموع آیات قرآن کریم برمی آید که جهان به مثابه یک رودخانه خروشان و جاری است که در مسیر حق و حقیقت سیر نموده و به اقیانوس بیکران و نامتناهی الهی ختم می شود و هر موجودی در جهت این سیل خروشان قرار بگیرد و با مسیر رودخانه خود را منطبق نماید، غالب و پیروز است و به هدف نهایی خود خواهد رسید.	سید مسعود پورسعید آقایی، ۱۳۹۷، این تحقیق پنج عنوان را مورد بررسی قرار داده است: ۱. پیروزی حق بر باطل ۲. پیروزی افراد در جبهه حق بر جبهه باطل ۳. پیروزی دین حق ۴. گستره زمانی و قلمرو مکانی پیروزی حق ۵. رهبری جبهه حق
مهم ترین نتیجه حاصله از این تحقیق حاکمیت مشیت خداوند بر تاریخ، حرکت تاریخ به سوی تکامل همه جانبه و تأثیر اراده انسان در تحقق سنت های تاریخی، از جمله مبانی تفکر آینده گرای قرآن به شمار می آیند.	فرشته سقا، ۱۳۹۳، در این مقاله ابتدا مبانی تفکر آینده گرای قرآن را با استفاده از تفسیر آیات و سخن معصومان (ع) تبیین و سپس نقش فعال انسان را در تحقق آینده موعود از نظر قرآن بررسی شده است.
اسلام هم دین است، هم نظام رویه ها و هم اعمال. در اسلام علم از خود پدیدآورنده علم است و هیچ چیزی از علم خالق خالی نیست. منابع حکمت اسلامی، قرآن و سنت هستند. کاربرد مدیریت دانش در صورتی قابل قبول است که با پیروی از اعتقادات و شئون اسلامی انجام	هدایت پاپیتی، ۲۰۲۱، در این مقاله آینده پژوهی مدیریت دانش در حوزه علم کتابداری با بهره گیری

نتایج	پژوهشگر، سال، روش پژوهش
شود. علم‌آموزی و دانش جویی هسته اصلی معارف اسلامی است.	از علوم اسلامی و داده‌ها از طریق نرم‌افزار آر-بیبلیوشینی ^۱ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.
سوگیری مدیریت دانش، پیچیدگی رفتار انسان و موانع شناخت انسان مهم‌ترین آثار اثرگذاری مدیریت دانایی بر فرآیند آینده‌پژوهی شناسایی شده‌اند.	بهزاد آسمان نسب و محسن قدمی، ۱۴۰۰، در مقاله مدیریت دانایی در مسیر آینده از روش گلوله برفی برای انتخاب نمونه‌ها و از روش اشباع تم‌ها به منظور استانداردسازی تم‌ها استفاده شده است.
سوگیری مدیریت دانش، پیچیدگی رفتار انسان و موانع شناخت انسان مهم‌ترین آثار اثرگذاری مدیریت دانایی بر فرآیند آینده‌پژوهی شناسایی شده‌اند.	سیدکمال واعظی و همکاران، ۱۳۹۶، در مقاله‌ای به نام آینده‌پژوهی در علوم انسانی با رویکرد مدیریت دانش؛ ملاحظات، دستاوردها و اثرات از روش اشباع تم‌ها به منظور استانداردسازی تم‌ها استفاده شده است.
از مهم‌ترین نتایج این تحقیق این است که یکی زمانی که دانش سازماندهی شود و چنین دانش سازمان یافته به نحو احسن مدیریت شود، به کارایی سازمانی کمک می‌کند.	جان ادوارد و آنتی لونکویست (۲۰۲۳) در مقاله آینده مدیریت دانش: ابزار کار برای تحقیق و عمل از روش توصیفی داده‌ها استفاده شده است.
آینده‌پژوهی مدیریت دانش و نقش مدیریت دانش در آینده‌پژوهی این‌ها دو موضوع مستقل و مهم هستند. باین وجود، آینده‌پژوهی نقش غیرقابل انکاری در مدیریت دانش دارد. برای ایجاد یک دانش واقعی، کافی نیست که یک نفر بر اساس دانش خود بیندیشد و عمل کند.	فرناز صناعی و نادر شیخ‌الاسلامی (۱۳۹۶) در مقاله دستاوردهای آینده‌پژوهی در مدیریت دانش در محیط دانشگاه فرهنگیان و از روش اشباع تم‌ها به منظور استانداردسازی تم‌ها استفاده شده است.
دانش آینده‌پژوهی مدیریت دانش و مدیریت نوآوری از حیث دسته‌بندی علوم رشته‌ای در دسته میان‌رشته‌ای و از حیث قلمرو موضوعی در حوزه علم و فناوری جای می‌گیرند از منظر رویکرد بر خلق فرصت‌های جدید و استفاده بهینه از فرصت‌های موجود تمرکز دارند و ماهیت روش‌شناسی آن‌ها به گونه‌ای است که به چشم‌اندازسازی کاربران و ذینفعان آن‌ها کمک شایانی می‌کند.	امیرحسین شاددل و مهدی احمدیان (۱۴۰۰) در مقاله هم‌افزایی کاربردی میان دانش آینده‌پژوهی، مدیریت دانش و مدیریت نوآوری از نظر هدف روش بنیادی و از نظر نوع کیفی با رویکرد استقرایی صورت گرفته است.

پس از جمع‌بندی پیشینه پژوهش مواردی در قالب نقاط اشتراک، نقاط افتراق و نقاط مغفول مانده به شرح زیر بیان می‌شود:

الف - نقاط اشتراک

۱- تمام مقالات دارای موضوعات آینده‌پژوهی و آینده‌اندیشی با روش‌های مختلف پرداخته و سعی کرده‌اند که در حوزه مربوطه پیش‌بینی آینده مناسبی داشته باشند.

¹ R-Biblioshiny

ب- نقاط افتراق

- ۱- پراکنده‌گویی بر اساس اهداف تعیین‌شده در مقالات بسیار زیاد است.
- ۲- تحقیق علمی و جامع از آیات شریفه قرآن در حوزه مدیریت دانش و آینده‌پژوهی صورت نگرفته است.

ج - نقاط مغفول مانده:

- ۱- در هیچ‌کدام از مقالات به مقوله‌های مهم آینده‌پژوهی از منظر قرآن کریم و روایات از جمله: روش‌های تحقق دانش در آینده، سرنخ‌های تحقق دانش در آینده، سیادت دانش در آینده، فراگیری، ثبت و نگهداری دانش برای آینده، مبدأ و مجرای دانش و محورهای دانش آینده پرداخته نشده و به‌طور کامل مغفول مانده است.
- ۲- موارد اشاره‌شده در مقالات به آینده‌پژوهی و مدیریت دانش اغلب به‌صورت کلیشه‌ای بوده و اصول مربوطه رعایت نشده است.

روش‌شناسی پژوهش

هدف تحقیق حاضر تدوین سناریوهای آینده مدیریت دانش از منظر قرآن کریم و روایات بوده و از نوع کاربردی است. علم آینده‌پژوهی به‌طور کلی سه هدف اصلی را دنبال می‌کند:

- ۱- حدس حالات و وقایع احتمالی در آینده، ۲- ارزیابی و تحلیل آینده حتمی، ۳- انتخاب و گزینش آینده مطلوب.

این پژوهش به دلیل کسب آگاهی و آینده‌پژوهی مدیریت دانش دارای رویکرد اکتشافی بوده و برای انجام این مهم اطلاعات لازم به دو شیوه روش کتابخانه‌ای و پرسشنامه‌ای گردآوری شده است که در گام اول در خصوص جمع‌آوری اطلاعات مربوط به ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق از روش‌های کتابخانه (آیات شریفه قرآن کریم، تفاسیر مرتبط، روایات معصومین (ع) و اسناد و مدارک) استفاده و در گام دوم برای تدوین سناریو از نرم‌افزار سناریویزارد بهره‌برداری و پس از شناسایی عوامل تأثیرگذار در آینده‌پژوهی مدیریت دانش، پرسشنامه تأثیرات متقابل طراحی شد. بخش روایی آن توسط متخصصین حوزه مسائل آینده‌پژوهی و مطالعات دینی به‌صورت مصاحبه‌ای انجام گردید. در این راستا، جلسات اولیه بحث با ۱۵ نفر از نخبگان و متخصصان اجرایی و دانشگاهی (جامعه آماری پژوهش) برگزار شد. وزن این پرسشنامه به‌صورت نمره‌دهی (بین ۳- تا ۳+) صورت

گرفت. روایی این پرسشنامه نیز توسط اساتید به صورت مصاحبه‌ای انجام و سپس پرسشنامه به‌وسیله جامعه آماری تکمیل و در نهایت در گام سوم نیز از طریق قابلیت انسبیل پرسشنامه‌ها در نرم‌افزار سناریو ویزارد وارد و نرم‌افزار ضمن تجزیه و تحلیل داده‌ها تعداد یک سناریوی قوی و محتمل را ارائه کرد؛ سپس با توجه به خروجی نرم‌افزار سناریو ویزارد و با در نظر گرفتن پیشران‌های مورد نظر برای سناریو داستان مربوطه تدوین شد. با توجه به این که تعالیم قرآن کریم منحصر به زمان خاصی نیست؛ لذا قلمرو زمانی این تحقیق عصر رسالت (زمان نزول قرآن) و دوران حضور ائمه (ع) که مفسران واقعی قرآن هستند و همچنین روزگار حیات علماء و مفسران قرآن کریم است. قلمرو مکانی تحقیق مذکور دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا و دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم و قلمرو موضوعی آن آینده‌پژوهی در حوزه مدیریت دانش است.

تدوین سناریو

گام اول) شناسایی موضوع اصلی سناریونویسی: برای مشخص کردن موضوع اصلی سناریو معمولاً از چارچوب‌های ذهنی مدیران تصمیم‌گیرنده و رهبران سازمان و ذی‌نفعان بیرونی استفاده می‌شود (خوش دهان، ۱۳۸۸: ۴۱) بنابراین در این مطالعه در گام اول مطالعات کتابخانه‌ای بامطالعه ۶۳۳ مورد از آیات شریفه قرآن کریم و روایات شش مؤلفه اصلی (پیشران‌ها) و ۱۹ متغیر مربوطه مطابق جدول ۲ شناسایی شدند:

جدول ۲: جدول شناسایی پیشران‌ها، استخراجی از مطالعات

متغیرها	مؤلفه	ردیف
اندیشه‌ورزی	روش‌های تحقق دانش در آینده	1
ایمان به خدا		
گمانه‌زنی		
قرآن کریم	محور دانش در آینده	2
تعقل در خلقت خداوند	سرنخ‌های تحقق دانش در آینده	3
سیر در گذشته		
آگاه‌سازی	سیادت دانش در آینده	4
برنامه‌ریزی		
حکمت‌آموزی		
عالم به عمل		
اندیشیدن	فراگیری، ثبت و نگهداری دانش	5
تحصیل کردن		

متغیرها	مؤلفه	ردیف
عمل به علم		
گسترش دانش		
اعطای دانش	مبدأ و مجرای دانش	6
تعلیم و تربیت		
علوم پنهان و آشکار		
نامتناهی و عظمت علم		
هدایت‌گری خداوند متعال		

گام دوم) تهیه پرسشنامه سناریو: بر اساس پیشران‌ها و عوامل کلیدی تعیین شده در گام قبلی پرسشنامه تعیین سناریو در نرم‌افزار سناریو ویزارد طراحی و در اختیار جامعه خبرگان به منظور نمره‌دهی (۳- کمترین تأثیر و ۳+ بیشترین تأثیر) مطابق شکل یک قرار گرفت:

2.scw	A A A	B	C C	D D D D	E E E E	F F F F F
	A1 A2 A3	B1	C1 C2	D1 D2 D3 D4	E1 E2 E3 E4	F1 F2 F3 F4 F5
A: روش‌های تحقق دانش در آینده:						
A1: اندیشهورزی		3	2 1	1 0 1 1	1 0 0 1	1 0 0 0 0
A2: ایمان به خدا		3	2 1	1 0 0 1	-1 1 0 1	0 1 0 1 0
A3: گمانه‌زنی		3	1 1	1 1 1 0	0 1 0 1	0 1 0 1 0
B: محور دانش آینده:						
B1: قرآن کریم	3 3 3		3 3	3 3 3 3	3 3 3 3	3 3 3 3 3
C: سرنخ‌های تحقق دانش در آینده:						
C1: تعقل در خلقت خداوند	3 2 2	2		1 1 1 0	1 1 0 1	1 2 0 1 0
C2: سیر در گذشته	2 2 1	2		1 1 0 1	1 0 1 0	0 0 2 1 1
D: سیادت دانش در آینده:						
D1: آگاهسازی	1 1 0	3	1 -1		1 0 1 0	1 0 0 0 0
D2: برنامه‌ریزی	2 1 0	3	1 1		0 1 0 0	0 2 2 0 2
D3: حکمت آموزی	2 1 0	3	1 1		0 0 0 1	0 0 0 1 0
D4: عالم به عمل	1 1 0	3	1 1		0 1 1 0	1 1 0 1 0
E: بفرآگیری، نیت و نگهداری دانش:						
E1: اندیشیدن	0 1 1	3	2 2	1 0 0 0		1 1 0 1 2
E2: تحصیل کردن	1 0 2	3	2 2	1 1 0 1		0 1 0 1 0
E3: عمل به علم	0 1 1	3	2 2	1 0 1 0		0 0 1 0 2
E4: گسترش دانش	1 0 1	3	2 2	1 0 1 1		0 1 0 2 0
F: مبدأ و مجرای دانش:						
F1: اعطای دانش	1 2 0	3	0 0	1 1 0 2	1 0 0 0	
F2: تعلیم و تربیت	1 1 0	3	2 1	0 1 1 0	0 1 0 0	
F3: علوم پنهان و آشکار	1 0 1	3	2 1	1 1 1 2	0 0 1 2	
F4: نامتناهی و عظمت علم	1 1 1	3	1 1	0 1 2 0	0 1 0 1	
F5: هدایت‌گری خداوند متعال	1 1 1	3	1 1	1 0 2 2	0 1 1 0	

شکل شماره ۱: طراحی پرسشنامه

گام سوم) استخراج سناریوها از نرم‌افزار سناریو ویزارد: کلیه پرسشنامه‌ها پس از جمع‌آوری وارد نرم‌افزار سناریو ویزارد (از طریق انسنمبل سام) گردید و تعداد یک سناریوی قوی به شرح زیر استخراج شد:

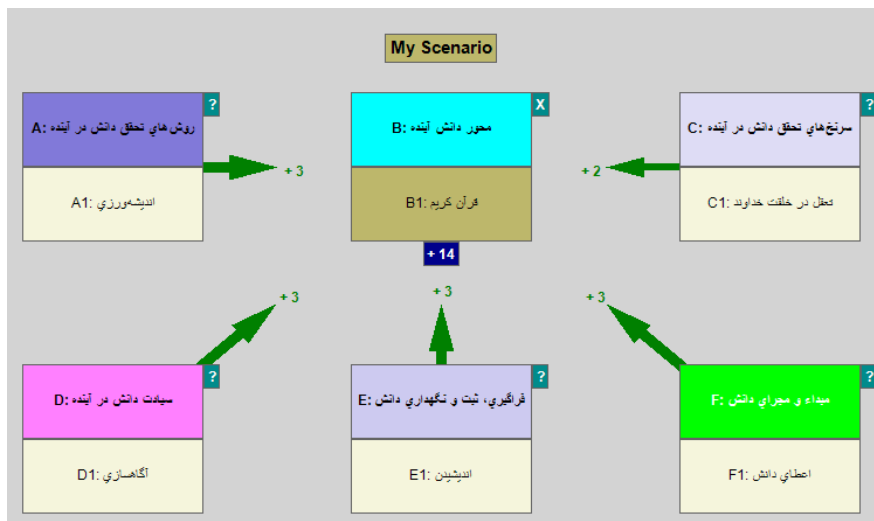
Consistent scenarios of CI matrix 2.scw:
Strong consistency

=====
Scenario No. 1
Consistency value : 0
Total impact score: 54
=====

A: اندیشه‌ورزی : A1: روش‌های تحقق دانش در آینده
B: قرآن کریم : B1: محور دانش آینده
C: تعقل در خلقت خداوند : C1: سرنخ‌های تحقق دانش در آینده
D: برنامه‌ریزی : D2: سیادت دانش در آینده
E: تحصیل کردن : E2: فراگیری، ثبت و نگهداری دانش
F: تعلیم و تربیت : F2: مبداء و مجرای دانش
=====

شکل ۲: قوی‌ترین سناریوی استخراجی از نرم‌افزار سناریو ویزارد

تعداد سناریو با ناسازگاری توصیفی عدد یک به تعداد ۳۸ مورد و تعداد سناریوهای ضعیف ۴۸۰ مورد بودند. الگوی مفهومی سناریو بر اساس قوی‌ترین سناریو استخراجی از نرم‌افزار سناریو ویزارد به شرح زیر است:

شکل ۳: الگوی مفهومی قوی‌ترین سناریو

همان‌طور که در این الگو مشخص است قرآن کریم در حوزه محورهای دانش آینده به‌عنوان اصلی‌ترین محور با ضریب +۱۴ است.

گام چهارم) عوامل پیشران متغیرهای سناریو آینده پژوهی مدیریت دانش: با بررسی متغیرهای سناریو، تعداد ۱۱۰ عامل پیشران از عوامل کلیدی دخیل در شکل گیری سناریوی آینده پژوهی مدیریت دانش به شرح جدول سه استخراج شد:

جدول ۳: عوامل پیشران در سناریوهای آینده پژوهی مدیریت دانش بر اساس مطالعات

ردیف	پیشران متغیرها	ردیف	پیشران متغیرها	ردیف	پیشران متغیرها
	تحصیل دانش		تعقل در خلقت خداوند		اندیشه ورزی
1	علم و تجربه عامل افزایش عقل	75	تعقل در برون آمدن دانه از زمین	38	تفکر و اندیشیدن لازمه هرگونه اقدامی
2	پندگیری از بهترین تجربه زندگی	76	تعقل در بیرون کشیدن روز از شب	39	درس عبرت گرفتن از گذشته
3	پرسش هنگام نیاز	77	تعقل در خلقت نخلها و تاکستانها	40	هم اندیشی عامل پیروزی
4	واجب تر بودن طلب علم نسبت به طلب مال	78	تعقل در خلقت میوهها و شیره آنها	41	پند گیری از گذشته برای پیش بینی آینده
5	استراحت دادن به جان با مطالب حکمت آمیز	79	تعقل در خلقت همه میوهها از یک آب	42	اندیشه ورزی برای دیدن آینده
6	انس گرفتن با کتاب همراه با نوشتن علم و به اشتراک گذاشتن آن	80	عبرت گرفتن از خدمت رسانی شب و روز و خورشید و ماه و ستارگان	43	هوشمندی با تفکر
7	در بند کردن علم با نوشتن	81	پوشانده شب با روز و گستراندن زمین با کوهها و جویها و میوههای مختلف	44	نجات بخشی با اندیشه ورزی
8	اطمینان کردن دل به نوشته	82	تفکر در خلقت همسران و آرامش گرفتن کنار آنان	45	نگرش و پیش بینی خوب با اندیشه ورزی
9	حفظ کردن با نوشتن	83	تفکر در مسخر کردن آسمان و زمین برای انسانها	46	مشورت کردن خردمندان
10	حفظ نوشتهها برای بهره برداری در آینده	84	تعقل در خلقت شب و روز و رزق خداوند و چگونگی گرداندن بادها	47	نظرسنجی از دانشمندان و دانش افزایی از حکیمان
11	حفظ تجربه و به کارگیری آن عامل موفقیت	85	تعقل در عمر طولانی و دگرگونی آنان	48	تفکر در رأی و اندیشه خود

ردیف	پیشران متغیرها	ردیف	پیشران متغیرها	ردیف	پیشران متغیرها
12	هدایت عقل‌ها با هم‌اندیشی با خردمندان	49	تعقل در ردوبرق آسمان‌ها	86	ذکر منبع در نقل و قول
13	مشاوره با دشمن دانا و پرهیز از نظر دوست نادان	50	سیر در زمین و نیک نظر کردن به خلقت خداوندی	87	دانش آموختن نادانان و دانش یاد دادن دانایان
14	بارورسازی شناخت با دانش	51	نگرش در خلقت خداوند و اعاده آن	88	آموختن علم به اهل آن به‌منابه پرداخت زکات علم
15	زیادی عقل با دانش و تجربه	52	تعقل در چگونگی آفرینش انسان	89	آموختن علم به اهل آن به‌منابه پرداخت زکات علم
16	اشکارشدن راه‌ها با آزمایش‌ها و تجربه‌ها	53	تعقل در خلقت انسان از آب جهنده	90	فاقد قدرت بودن علم سر زبان
17	کسب دانش جدید با تجربه	54	تعقل در خلقت انسان و آبی	91	مشورت کردن برای یافتن راه
18	محکم و استوار انجام دادن کارها	برنامه‌ریزی		92	موعظه و پند گرفتن از تغییرات و غافل نبودن
19	انجام دادن امورات در هنگام ترس	55	گفتگو در برابر عوامل اجتماعی و پیش‌بینی آینده	93	جمع دانش خود با دیگران
20	فرصت‌طلبی	56	عالم ربانی بودن و آموزش در راه نجات حق	94	آموزش حکمت حتی از منافقان
21	لغزش با شتاب‌کاری	57	حکم‌فرما بودن دانش	95	مشورت مطمئن‌ترین راه برای پشتیبانی
22	از بین بردن اندیشه با لجاجت	58	آموختن علوم آسمانی	96	مشورت کردن با صاحبان عقل
23	اولویت‌بخشی به انجام امورات	59	آباد کردن علم با ایمان	97	فراگیری علم به‌منابه خوراک روحی انسان
قرآن		60	علم در برابر جهل و نادانی	تعلیم و تربیت	
24	حکمت‌آموز بودن قرآن	61	سخن نگفتن در برابر ندانستن و مسئول نبودن	98	تعلیم و تربیت
25	پراندرز بودن قرآن	تحصیل دانش		99	کرامت خداوند و تعلیم دادن توسط قلم
26	قرآن کتابی روشنگر	62	آموزش حکمت حتی از منافقان	100	آگاهی از حقایق امور و بیان آن
27	قرآن کتابی باشکوه	63	واجب بودن تحصیل دانش	101	فرزانه و دانا بودن خداوند

پیشران متغیرها	ردیف	پیشران متغیرها	ردیف	پیشران متغیرها	ردیف
دانایی و فرزانی خداوند متعال در یاددادن	102	فواید آموختن علم حتی با ریختن خون و فرورفتن در اعماق دریاها	64	تعقل در خلقت خداوند	
سخن نگفتن پیامبر از روی هوی و هوس و بر اساس آموخته‌های جبرئیل	103	طلب علم حتی در چین	65	فهمیم بودن مستمع شرط تشریح مطلب	28
شهر حکمت بودن پیامبر اکرم (ص) و دروازه آن توسط امام علی (ع)	104	فراگیری دانش مایه خروج از ظلمات و یآوری در سختی‌ها	66	توکل به خدا و پیروی از حق	29
خزانه علم بودن پیامبر اکرم (ص) و کلید آن امام علی (ع)	105	ملزم بودن هر هوشمند و خردمند به شنیدن، حفظ کردن، منتشر کردن و عمل به علم	67	نگریستن در زمین و نحوه رویاندن گیاهان	30
آشنایی امام علی (ع) از علوم سماوی و ارضی	106	سر نشدن مال‌اندوزی و علم‌آموزی	68	نگرش به آرامش در شب و روشنایی روز	31
درخت نبوت، خانه رحمت، کلید حکمت و معدن علم بودن ائمه	107	فراوانی دانش و صبوری مایه خیروبرکت	69	دقت در ارزاق خداوند	32
ضروری بودن علم مطبوع به علم مسموع	108	گفتن سخنان حکمت‌آمیز برای ملول ساختن دل‌ها و بدن‌ها	70	نگرش نسبت به پرواز مرغان در فضا	33
آموختن نیکوترین دانش‌ها	109	وسیع بودن ظرف علم	71	نگرش به خلقت شتر	34
هدایت و رستگاری بهترین دانش	110	شتاب داشتن برای تحصیل علم	72	نگرش به نقصان دادن سرزمین	35
		پرده برداشتن از علم به‌وسیله حکمت	73	تعقل در خلقت باغات توسط خداوند	36
		شناخت عامل سنجش و تعقل، انتخاب با سنجش و تعقل، انتخاب برای حرکت به سمت معرفت و شناخت	74	تعقل در خلقت آسمان‌ها، اختلاف شب و روز، حرکت کشتی‌ها، نزولات آسمانی، زنده شدن گیاهان و ...	37

پیشران‌های شناسایی‌شده در جلسه‌ای با نظر خبرگان مطالعه و به شرح جدول چهار
تعدیل شدند:

جدول ۴: عوامل پیشران در سناریوی مدیریت دانش از منظر قرآن و روایات بر اساس خبرگان

پیشران‌های شناسایی شده توسط خبرگان	
بکار بردن اندیشه، تفکر و علم برای تسخیر علوم	ایجاد سامانه اشتراک‌گذاری علم، دانش و حکمت
یادگیری علم، حکمت و دانش از هر طریق ممکنه (منافقان، ریختن خون، فرورفتن در اعماق دریاها، دورترین مکان‌ها و...)	تسخیر علم با نوشتن و نوآوری و حضور در مجامع بین‌المللی به صورت گسترده و محافظت از اسرار و اطلاعات با دوراندیشی
تربیت انسان‌های هوشمند و خردمند به‌طور مداوم	ایجاد بانک‌های اطلاعاتی قوی و محافظت از داده‌ها به‌منظور استفاده در آینده
یادگیری سخنان حکمت‌آمیز و انتقال آن به دیگران	ایجاد گروه‌های تحقیقاتی و به مشاوره گذاشتن امور
در اولویت قرار دادن حکمت، علم و دانش‌اندوزی و ایجاد انگیزه برای شتاب گرفتن آن	پیشگیری از غفلت با اندیشه‌ورزی، جلسات آگاه‌سازی و ...
ثبت وقایع و تحلیل آن و پند گرفتن به‌منظور پیش‌بینی آینده	الزام عمل کردن به علم با آگاهی و دانایی و آموختن هنگام ندانستن

گام پنجم) تعیین میزان عدم قطعیت عامل‌های کلیدی: در این گام، بعد از آنکه نیروهای پیشران مشخص شد، در جلسه‌ای، خبرگان موضوع اقدام به اولویت‌بندی عامل‌های کلیدی بر اساس میزان عدم قطعیت‌ها پرداختند و تمام عوامل کلیدی قیدشده در جدول ۴ را بااهمیت و عدم قطعیت بیشتری تشخیص دادند.

گام ششم) شناسایی منطق و داستان سناریو: در پنجمین قدم جهت شناسایی منطق سناریو، بایستی از عوامل کلیدی هر سناریو، پیشران‌ها و زمان، چگونگی و میزان تأثیر نیروهای پیشران بر عوامل کلیدی و همچنین نیروهای پیشران بر یکدیگر اطلاع حاصل کرد؛ بنابراین تیم کارشناسی عوامل کلیدی هر سناریو را به تفکیک تعیین و برای هر یک از عوامل کلیدی اولویت‌بندی شده نیروهای پیشران را مشخص کردند. عوامل کلیدی نهایی مربوط به سناریو پس از تأیید خبرگان، طی جدول ترجیحات قضاوتی مورد ارزیابی و سنجش نسبت تأثیر و میزان نفوذ و مداخله در سطح سازمان قرار گرفت که نتیجه آن پس از جمع‌بندی و اخذ میانگین نظرات خبرگان به شرح زیر هستند:

جدول ۵: شناسایی و تعیین منطق سناریو آینده پژوهی مدیریت دانش

موضوع	پیشران کلیدی	آینده پیشرو	پیشران کلیدی	آینده پیشرو	
آینده پژوهی مدیریت دانش از نظر قرآن و روایات	اندیشه وزری	سازمان متفکر، اندیشمند، هوشمند و حکیم	نمده برتری	پیروزی در گفتمان‌ها	
		تشکیل بانک‌های اطلاعاتی و آگاهی کامل از گذشته		سمت و سوی مناسب در برگزاری همایش‌ها و سمینارها و ...	
		انجام امورات با هم‌اندیشی و مشورت با خردمندان		خروج از جهل و نادانی و حکم‌فرمایی دانش در جامعه	
	قرآن	تفصیل دانش	نگریستن و دیدن آینده به روشنی	تفصیل دانش	حکمت‌گرایی و آموختن حکمت جامعه تحصیل کرده مورد انتظار
			دانشمندپروری		خروج از ظلمات، استقامت در سختی‌ها و پیش‌بینی آن‌ها
			بارورسازی شناخت در برابر تهدیدات دشمنان با استفاده از فرصت‌ها		افزایش خیروبرکت در جامعه
			اجرای آزمایش‌ها و آزمایش‌ها و با دانش و تجربه		شتاب‌بخشی به علم و دانش
			جهش در حوزه دانش		آشکار شدن علم و دانش پنهان
			اطمینان در انجام امورات		انس جامعه با کتاب و به اشتراک گذاشتن آن
	تغفل در خلقت خداوند	تعلیم و تربیت	در اختیار داشتن کتاب راهنما، حکمت‌آموز، پر اندرز، روشنگر و باشکوه	تعلیم و تربیت	به‌وجود آمدن علوم جدید
			تشریح و بیان مطالب متقن و صحیح		رواج تعلیم و تربیت صحیح و متقن در جامعه فرزانه و دانا
			سازمان آگاه، دانا، نخبه‌پرور و دانش‌بنیان		عاقبت‌به‌خیری جامعه به کسب دانش‌های روز
		حق محوری جامعه			

داستان سناریو

تمام کشورها همواره تلاش می‌کنند که برای نیل به اهداف و منافع خود تلاش کرده و در این راستا با استفاده از فرصت‌ها، سایر کشورها را مورد تهدید قرار دهند. این اقدامات اغلب با آینده‌پژوهی همراه بوده و هر کشوری که توانایی پیش‌بینی آینده را داشته باشد قطعاً موفقیت لازمه را در اهداف و برنامه‌های خود و به‌خصوص در مقابله با تهدیدات سایر کشورها کسب خواهد کرد. برای جمهوری اسلامی ایران که نظام حکومتی بر اساس تعالیم دینی برگرفته از قرآن کریم است که کتابی راهنما، حکمت‌آموز، پراندرز، روشنگر و باشکوه است در کنار روایات ائمه معصومین (ع) می‌توانند در حوزه پیش‌بینی آینده و اتخاذ تصمیمات لازمه، متقن و صحیح مثمر ثمر باشند. یکی از آموزه‌های مهم قرآنی تکرار تاریخ بوده و آنچه که در گذشته اتفاق افتاده باز هم (با رویکرد متفاوت) اتفاق خواهد افتاد. پیشران کلیدی اندیشه‌ورزی موجب ایجاد سازمان متفکر، اندیشمند، هوشمند و حکیم،

تشکیل بانک‌های اطلاعاتی و آگاهی کامل از گذشته، انجام امورات با هم‌اندیشی و مشورت با خردمندان، نگرستن و دیدن آینده به روشنی، دانشمندپروری، بارورسازی شناخت در برابر تهدیدات دشمنان با استفاده از فرصت‌ها، اجرای رزمایش‌ها و آزمایش‌ها با دانش و تجربه، جهش در حوزه دانش سبب اطمینان در انجام امورات در آینده خواهد شد. همچنین پیشران کلیدی تعقل در خلقت خداوند موجب تشریح و بیان مطالب متقن و صحیح، سازمان آگاه، دانا، نخبه‌پرور و دانش‌بنیان و حق‌محوری جامعه شده و در کنار پیشران کلیدی تحصیل دانش موجب حکمت‌گرایی و آموختن حکمت، جامعه تحصیل‌کرده مورد انتظار، خروج از ظلمات، استقامت در سختی‌ها و پیش‌بینی آن‌ها، افزایش خیروبرکت در جامعه، شتاب‌بخشی به علم و دانش، آشکار شدن علم و دانش پنهان، انس جامعه با کتاب و به اشتراک گذاشتن آن و به‌وجود آمدن علوم جدید خواهد شد. پیشران کلیدی برنامه‌ریزی که در همه سازمان‌های پویا همواره مد نظر قرار می‌گیرد، موجب پیروزی در گفتمان‌ها، سمت و سوی مناسب در برگزاری همایش‌ها و سمینارها و ... خروج از جهل و نادانی و حکم‌فرمایی دانش در جامعه خواهد شد. پیشران کلیدی تعلیم و تربیت در تدوین سناریو این امکان را به ما می‌دهد که در آینده با رواج تعلیم و تربیت صحیح در جامعه فرزانه و دانا موجب عاقبت‌به‌خیری جامعه و کسب دانش‌های روز گردد.

نتیجه‌گیری

۱- بر اساس یافته‌های تحقیق به ترتیب فراگیری، ثبت و نگهداری دانش، سیادت دانش، محورهای دانش، روش‌های تحقق دانش و مبدأ و مجرای دانش از اولویت بالایی در آینده‌پژوهی مدیریت دانش برخوردار هستند. در بین مقوله‌ها توجه به اندیشه‌ورزی (اندیشه‌ورزان، پیشگامان آگاهی، شناخت و گشایش افق‌های امیدبخش آینده هستند)، آشنایی با علوم پنهان و آشکار، تحصیل دانش، عالم به عمل، تعقل در خلقت الهی، تعلیم و تربیت و عمل به علم از اولویت بالایی برخوردار هستند.

۲- محتوای مطالعاتی نشان‌دهنده اهمیت سوگندهای خداوند متعال به مسائل طبیعی بوده و نباید از این موضوع در آینده‌پژوهی غفلت کرد. به عبارت دیگر آینده از این مضامین مفهوم پیدا می‌کند.

۳- جامعه آینده به‌خصوص در حوزه دفاعی نیاز به افرادی با خصوصیات ذکرشده در واژه «متوسمین» (زیرک، باهوش، متفکر و دوراندیش) برای آینده‌پژوهی دارد که برای تربیت این‌گونه افراد باید اهتمام لازم به عمل آید.

- ۴- یادگیری علم، حکمت و دانش به روز، ثبت و نگهداری آن‌ها و انتقال آن به دیگران از هر طریق ممکنه لازم و ضروری است.
- ۵- از آنجایی که وقایع تاریخ تکرار خواهد شد؛ بنابراین لازم است که تمام وقایع اتفاق افتاده در گذشته (به خصوص در حوزه دفاعی) بررسی و بر اساس تهدیدات، آسیب‌پذیری، فرصت‌ها، نقاط قوت و ضعف پیش‌بینی صحیح و به موقع آینده صورت گیرد.
- ۶- حضور در جوامع علمی داخلی و خارجی به‌طور مستدام، رصد جوامع علمی، ایجاد بانک‌های اطلاعاتی، در دسترس قرار دادن دانش اخذشده به دیگران از توصیه‌های مهم دینی در حوزه مدیریت دانش در آینده هستند.
- ۷- ایجاد گروه‌های تحقیقاتی پویا و فعال و به مشاوره گذاشتن امور قبل از تصمیم‌گیری در این گروه‌ها موجب ارتقاء سطح سرمایه‌های اجتماعی می‌شود.
- ۸- نظام تعلیم و تربیت و نظام آموزشی ج.ا. ایران بر پایه الگوهای اسلامی و بومی (بر مبنای نیاز و سبک زندگی ایرانی-اسلامی) و مبتنی بر توانمندی‌های داخلی توسعه‌یافته و سازمان‌ها دارای کارکنانی با باورها و آموزه‌های دینی و اسلامی هستند و روحیه ایثارگری، جهاد و شهادت در بین آنان گسترش یافته است. حفظ و ارتقاء این روحیه در برابر هجمه فعالیت‌های سوء دشمنان در حوزه دینی بسیار مهم است.
- ۹- در بسیاری از کشورها مشاهده می‌شود که برای مقابله با برخی از معضلات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... که ناشی از هجمه فعالیت‌های سوء مخالفین داخلی و یا دشمنان خارجی است، از روش‌های نامعقول مانند محدودیت، ممنوعیت، زور، اجبار، شکنجه، بازداشت و... استفاده می‌شود. این موضوع مقبولیت و مشروعیت اجتماعی نداشته و موجب از بین بردن سرمایه‌های اجتماعی می‌گردد. بهره‌گیری از مدیریت دانش با استفاده از آموزه‌های قرآنی و روایات به‌راحتی این معضل را برطرف خواهد کرد.
- ۱۰- قرآن کتاب راهنما، حکمت‌آموز، پر اندرز، روشنگر و باشکوه است که تضمین‌کننده آینده روشن با ایجاد سازمان متفکر، اندیشمند، هوشمند، حکیم و تربیت صحیح دانشمندان و همچنین مایه خروج از جهل و نادانی و حکم‌فرمایی دانش در جامعه است.
- ۱۱- داشتن آینده روشن منوط به شش عامل مهم اندیشه‌ورزی، تعقل در خلقت خداوند، برنامه‌ریزی، تعلیم و تربیت، سرلوحه قرار دادن قرآن کریم در تمامی فعالیت‌ها و تحصیل دانش است. در بین این شش عامل توجه به آموزه‌های قرآنی بسیار مهم است.
- ۱۲- سناریوی اتخاذشده تضمین‌کننده مقابله صحیح و به‌موقع با تهدیدات دشمنان، استفاده از فرصت‌ها، خروج از جهل و نادانی، دسترسی به دانش روز و نوینان، جامعه پویا، ثروتمند، آینده‌نگر، آگاه و دانا خواهد شد.

نوآوری در تحقیق

در این تحقیق برای اولین بار آینده‌پژوهی مدیریت دانش از منظر قرآن کریم و روایات موردبررسی قرار گرفت و در این میان قسم‌های خداوند متعال به مسائل طبیعی برای آینده‌پژوهی و با ضریب وقوع حتمی به اثبات رسید. اولویت‌های استخراج‌شده در این زمینه برای اولین بار ارائه می‌شود.

پیشنهادها

دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا با همکاری دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم به‌منظور اجرایی کردن سناریوی آینده‌پژوهی مدیریت دانش از منظر قرآن کریم و روایات، لازم است کمیته مشترک با اساتید خبره تشکیل و اقدامات زیر به عمل آید:

۱- در حوزه تحقق دانش با سه مؤلفه اندیشه‌ورزی، ایمان به خداوند و گمانه‌زنی نسبت به تبیین چگونگی تفکر و اندیشه کردن برای آینده، چگونگی بهره‌مندی از رحمت، فضل، مغفرت، دفع گرفتاری‌ها، دفع بلا، افزایش دانش، برخورداری از هدایت‌های الهی، گشایش سینه برای آسانی کارها، پندگیری و عبرت گرفتن از گذشته، اندیشه‌ورزی برای پیش‌بینی آینده، مشاوره کردن حتی با دشمن دانا، فرصت‌طلبی، کسب دانش جدید، شیوه‌های گمانه‌زنی، آشکار کردن دانش‌های پنهان و ... اقدام کنند.

۲- در حوزه سرنخ‌های تحقق دانش با دو مؤلفه تعقل در خلقت الهی و سیر در گذشته نسبت به تبیین چگونگی سیر در وعده و وعیدهای گذشته و پیش‌بینی آینده در این خصوص، تعقل در چگونگی خلقت الهی در گیاهان، جانوران، انسان‌ها، اتفاقات طبیعی، آسمان‌ها و زمین و ... اقدام کنند.

۳- در حوزه سیادت دانش با چهار مؤلفه آگاه‌سازی، برنامه‌ریزی، حکمت‌آموزی و عالم به عمل نسبت به تبیین چگونگی پیش‌بینی آینده با رصد حرکت دانش، خروج از جهالت و غفلت، آموختن دانش سودمند، دشمن‌شناسی، همگام‌سازی دانش فطری با دانش شنیداری، خروج نادانان از طلب دانش، دانشمندسازی اندیشه‌ورزان، ارزش‌گذاری علم و علماء و ... اقدام کنند.

۴- در حوزه فراگیری، ثبت و نگهداری دانش با چهار مؤلفه اندیشیدن، عمل به علم، تحصیل و گسترش دانش نسبت به تبیین چگونگی به کار بردن اندیشه، تفکر و علم برای تسخیر علوم، یادگیری علم، حکمت و دانش از هر طریق ممکنه، گزینش و تربیت انسان‌های هوشمند و خردمند به‌طور مداوم، یادگیری سخنان حکمت‌آمیز و انتقال آن به دیگران، در اولویت قرار دادن حکمت، علم و دانش‌اندوزی و ایجاد انگیزه برای شتاب گرفتن آن، ثبت وقایع و تحلیل آن و پند گرفتن به‌منظور پیش‌بینی آینده، ایجاد سامانه اشتراک‌گذاری علم، دانش و حکمت، تسخیر علم

با نوشتن و نوآوری و حضور در مجامع بین‌المللی به صورت گسترده، ایجاد بانک‌های اطلاعاتی قوی و محافظت از داده‌ها به منظور استفاده در آینده، ایجاد گروه‌های تحقیقاتی و به مشاوره گذاشتن امور، پیشگیری از غفلت با اندیشه‌ورزی، جلسات آگاه‌سازی، محافظت از اسرار و اطلاعات با دوراندیشی و ... اقدام کنند.

۵- در حوزه مبدأ و مجرای دانش با سه مؤلفه خداوند متعال، سیره و قرآن نسبت به تبیین چگونگی مبدأ و انتهای علم از آن خداوند بودن، نامتناهی بودن علم خداوند، اراده و احاطه الهی بر علم دانش و حکیم آگاه از علوم پنهان و آشکار، اعطای فرزاندگی خداوند به انسان‌ها، ارسال رسولان برای پاکسازی نفوس، قلمرو آسمان زمین توسط خداوند و اعطای دانش، کرامت الهی و یاددادن، کرامت خداوند و تعلیم دادن توسط قلم، آگاهی از حقایق امور و بیان آن، فرزانه و دانا بودن خداوند، دانایی و فرزاندگی خداوند متعال در یاددادن، علم واقعی نور و هدایت خداوند، علم‌آموزی خداوند بر اساس اراده خود و ... اقدام کنند.

۶- با تحقیق علمی در ارتباط با واژه «متوسمین» نسبت به تربیت نیروی انسانی هوشمند و با فراست برای پیش‌بینی درست آینده دفاعی کشور اقدام کند.

توصیه‌های کلیدی برای سیاست‌گذاران دفاعی

۱. آینده‌پژوهی مبتنی بر مفاهیم قرآنی مانند اندیشه‌ورزی، گمانه‌زنی، و پندگیری از گذشته
۲. توسعه زیرساخت‌های دانش‌محور با رویکرد حکمت‌آموزی تا دانش‌های سودمند (مانند دشمن‌شناسی) ثبت، تحلیل، و منتقل شوند
۳. تربیت نیروی انسانی «متوسمین» (نیروهای هوشمند و فراست‌دار)، جهت سیر در خلقت الهی، تعقل در رویدادهای طبیعی و تحلیل آینده دفاعی و تهدیدات نوظهور
۴. یکپارچه‌سازی دانش فطری (مبتنی بر قرآن) و تجربی (مبتنی بر داده‌های میدانی) در سیاست‌گذاری دفاعی

قدردانی

از همه اساتید، اندیشمندان و پژوهشگرانی که در طی انجام این پژوهش خالصانه دیدگاه‌ها و نقطه نظرات علمی خود را ارائه نموده‌اند، تشکر و قدردانی می‌شود.

تضاد منافع:

نویسندگان تصریح می‌دارند هیچ‌گونه تضاد منافی در خصوص پژوهش حاضر وجود ندارد.

منابع:

۱. قرآن کریم، فارسی-عربی. (۱۳۷۶). مترجم، محمد مهدی فولادوند، چاپ اول، تهران: دفتر مطالعات و تاریخ و معارف اسلامی، دارالقرآن الکریم.
۲. امین، سیده نصرت بیگم. (۱۳۸۹). تفسیر مخزن‌العرفان در علوم قرآن، چاپ اول، اصفهان: گل‌بهار.
۳. الاودن، محمد. (۱۳۴۵ ق). رأینا فی تنظیم السلطه الملکیه علی الازهر، نشریه الفتح، ۴۴: ۴۵-۶۷.
۴. آسمان‌نسب، بهزاد. قدمی، محسن. (۱۴۰۰). مدیریت دانایی در مسیر آینده، فصلنامه مطالعات مدیریت راهبردی، ۱۲(۴۶): ۲۲۱-۲۳۵.
۵. بحیرایی، مجتبی. محمدروضه سرا، مریم. جعفری، روح‌الله. (۱۴۰۰). «شناسایی حوزه‌های آینده استانداردسازی: روش‌شناسی و تجربیات عملی»، فصل‌نامه علمی-ترویجی مدیریت استاندارد و کیفیت، ۶(۱): ۷-۲۹. (URL: <http://noo.rs/JyFV2>)
۶. بهادری فرد، عبدالرضا. (۱۳۹۴). مدیریت دانش با رویکرد افزایش سطح بلوغ، چاپ اول، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری دیباگران.
۷. پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۲۴). نهج‌الفصاحه، چاپ اول، تهران: سازمان انتشارات جاویدان.
۸. پورسعید آقایی، سیدمحمود. (۱۳۹۷). قرآن و آینده جهان، مجله پژوهش‌های مهدوی، ۶(۲۴): ۱۱۳-۱۴۰. (URL: <http://noo.rs/Tk2op>)
۹. حسنوی، رضا. (۱۴۰۰). طراحی الگوی آینده‌اندیشی از دیدگاه قرآن کریم، نشریه آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، تهران، ۲(۴): ۱۵۲-۱۷۶. (URL: <https://journals.ihu.ac.ir/article>)
۱۰. حسینی زبیدی، محمد مرتضی. (۱۴۱۴ ق). تج الدروس من جواهر الدموس، تصحیح علی هلالی و علی سیری، چاپ اول، بیروت: دارالفکر.
۱۱. حکیمی، محمدرضا. حکیمی، محمد. و حکیمی، علی. (۱۳۸۵). الحیات، مترجم احمدآرام، چاپ سوم، تهران: دلیل ما.
۱۲. دیلمی، حسن بن محمد. (۱۴۰۸ ق). اعلام‌الدین فی صفات المؤمنین، چاپ دوم، قم: مؤسسه آل‌البیت.

۱۳. سقا، فرشته. (۱۳۹۳). نقش اراده انسان در تحقق آینده موعود از منظر قرآن، دوفصلنامه انسان پژوهی دینی، ۱۱(۳۲): ۴۹-۶۸. URL: (<https://raj.smc.ac.ir/article>)
۱۴. شاددل، امیرحسین. احمدیان، مهدی. (۱۴۰۰). هم‌افزایی کاربردی میان دانش آینده‌پژوهی، مدیریت دانش و مدیریت نوآوری، فصل‌نامه امنیت پژوهی راهبردی، ۱: ۹۱-۱۰۸. (DOI: <https://jsfs.sndu.ac.ir/article>)
۱۵. صناعی، فرناز. شیخ‌الاسلامی کندلوسی، نادر. (۱۳۹۶). دستاوردهای آینده‌پژوهی در مدیریت دانش، فصلنامه پژوهش در آموزش زبان و ادبیات فارسی، ۳(۸): ۶۲-۷۸. URL: (<https://journals.cfu.ac.ir/article>)
۱۶. طریحی، فخرالدین بن محمدعلی. (۱۳۷۵). مجمع‌البحرین، چاپ اول، تهران: مکتبه المرتضویه.
۱۷. طیبی ابولحسنی، سید امیرحسین. (۱۳۹۸). درآمدی بر روش تحقیق: رویه‌های استاندارد داده‌های کیفی، نشریه علمی سیاست نامه علم و فناوری، ۹(۲): ۶۷-۹۶. (DOI: [20.1001.1.24767220.1398.09.2.5.1](https://doi.org/10.24767/220.1398.09.2.5.1))
۱۸. قاضی‌زاده فرد، سید ضیاء‌الدین. عطائی، سید شکور. (۱۳۹۲). مدیریت دانش عامل اثربخشی سازمان‌ها (تحلیلی بر نقش اکتساب دانش و تجربه در سازمان‌ها)، توسعه مدیریت منابع انسانی و پشتیبانی، ۲۷، ۱۳۷-۱۵۸. URL: (<http://noo.rs/3DI7i>)
۱۹. کراچکی، محمد بن علی. (۱۴۱۰ ق). کبر المواند، تصحیح عبدالله نعمه، چاپ اول، قم: دار الذخایر.
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق). الکافی (ط الإسلامیه)، تصحیح علی‌اکبر غفاری، محمد آخوندی، چاپ سوم، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۲۱. گلستانی‌زاده، محبوبه. (۱۳۹۶). بررسی تحلیلی «مدیریت دانش» از دیدگاه اسلام؛ با تکیه بر آیات قرآن و روایات اهل‌بیت علیهم‌السلام و نقش آن در توسعه مدیریت اسلامی دانش‌محور، نشریه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۱۵(۱): ۹۵-۱۱۴. URL: (<https://ensani.ir/fa/article/download/497310>)

۲۲. محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۷۹). العلم والحکمة فی الكتاب والسنة، چاپ سوم، قم: مؤسسه فرهنگی دار الحدیث امام جعفر صادق (ع).
۲۳. مدنی، محمد عطا. (۲۰۱۰ م). استخدام أسالیب تکنولوجیا التعليم فی التریبۃ القرآنیة و أثر ذلك علی تعلم الفئات المستهدفة، مجلة جامعة دمشق، ۲۶(۳): ۲۵-۴۲.
۲۴. مصطفوی، حسن. (۱۴۰۹ ق). مصباح الشریعه، چاپ دوم، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۲۵. منطقی، محسن. اکبری، ظاهر. (۱۳۹۲). مدیریت دانش با الهام از منابع اسلامی، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۱۳(۲): ۵۹-۷۶.
۲۶. موسوی بغدادی، سید محمد بن حسین. (۴۰۰ ق). متن وترجمه نهج البلاغه، منصور پهلوان، چاپ اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۷. واعظی، سید کمال. قمیان، محمدمهدی. و وقفی، سید حسام. (۱۳۹۶). آینده پژوهی در علوم انسانی با رویکرد مدیریت دانش؛ ملاحظات، دستاوردها و اثرات، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت سازمان‌های دولتی، ۵(۳): ۳۱-۴۶. URL: <https://ensani.ir/fa/article/download/373577>
۲۸. واعظی، محمود، (۱۳۹۴). جایگاه آینده پژوهی در آیات و روایات، مجله بصیرت و تربیت اسلامی، شماره ۳۴.
29. Al-Awdan, Muhammad. (1345 AH). Our opinion on the regulation of royal authority over Al-Azhar, Al-Fath Magazine, 44: 45-67.
30. Amin, Seyyedeh Nusrat Begum. (2010). Interpretation of the Makhzan-ul-Irfan in the Sciences of the Quran, first edition, Isfahan: Golbahar.[in Persian]
31. Asemannasb, Behzad. Ghadami, Mohsen. (1400). Knowledge Management in the Future, Quarterly Journal of Strategic Management Studies, 12(46): 221-235.[in Persian]
32. Bahadori Fard, Abdolreza. (2015). Knowledge Management with an Approach to Increasing Maturity Level, First Edition, Tehran: Dibagaran Cultural and Artistic Institute.[in Persian]
33. Bahiraei, Mojtaba. Mohammad Roza Sara, Maryam. Jafari, Ruhollah. (1400). "Identifying the Future Areas of Standardization: Methodology and Practical Experiences", Scientific-Promotional Quarterly of Standards and Quality Management, 6(1): 7-29.[in Persian] URL: <http://noo.rs/JyFV2>

34. Daylami, Hassan bin Mohammad. (1408 AH). Declaring religion in the attributes of the believers, second edition, Qom: Al-Bayt Institute.[in Persian]
35. Elias M. Awad & Hassan M. Ghaziri, (2021), "Knowledge Management", Prentice Hall.
36. Forcadell, F. J. & Guadamillas, F. (2022), "A case study on the Implementation of a Knowledge Management Strategy Oriented to Innovation"; Knowledge and Process Management, 9(3).
37. Ghazizadeh Fard, Seyed Ziauddin. Ataei, Seyed Shakour. (2013). Knowledge management as a factor of organizational effectiveness (an analysis of the role of knowledge and experience acquisition in organizations), Human Resource Management Development and Support, 27, 137-158.[in Persian] URL: <http://noo.rs/3D17i>
38. Golestanizadeh, Mahboobeh. (2017). An analytical study of "knowledge management" from the perspective of Islam; based on the verses of the Quran and the narrations of the Ahlul Bayt (peace be upon them) and its role in the development of knowledge-based Islamic management, Journal of Islam and Management Research, 15(1): 95-114.[in Persian] URL: <https://ensani.ir/fa/article/download/497310>
39. Hakimi, Mohammad Reza. Hakimi, Mohammad. and Hakimi, Ali. (2006). Al-Hayat, translated by Ahmad Aram, third edition, Tehran: Dalil Ma.[in Persian]
40. Hassanavi, Reza. (1400). Designing a Future Thinking Model from the Perspective of the Holy Quran, Islamic Revolution Future Studies Journal, Tehran, 2(4): 152-176.[in Persian]
41. Hassanavi, Reza. (1400). Designing a Future Thinking Model from the Perspective of the Holy Quran, Islamic Revolution Future Studies Journal, Tehran, 2(4): 152-176.[in Persian] URL: <https://journals.ihu.ac.ir/article>
42. Hosseini Zubaidi, Muhammad Morteza. (1414 AH). Taj al-Drus from Jawaher al-Damus, edited by Ali Hilali and Ali Sirri, first edition, Beirut: Dar al-Fikr.[in Persian]
43. Inayatullah, S. (۲۰۲۰). Futures studies: Theories and methods. World Futures Studies Federation.
44. John Edwards & Antti Lönnqvist, The future of knowledge management: an agenda for research and practice, Published online: 19 Sep 2023
45. Karachki, Mohammad Bin Ali. (1410 AH). Kabar al-Mowand, edited by Abdullah Nameh, first edition, Qom: Dar al-Zakhair.[in Persian]
46. Koleini, Muhammad bin Yaqub. (1407 AH). Al-Kafi (i-Islami), edited by Ali Akbar Ghaffari, Mohammad Akhundi, third edition, Tehran: Dar al-Kutub al-Islami.[in Persian]
47. Madani, Muhammad Atta. (2010). The use of educational technology methods in Quranic education and its impact on the learning of target groups, Damascus University Journal, 26(3): 25-42.[in Persian]

48. McDonalds: (2018), Knowledge management and organizational structure. Retrieved from <https://www.ukessays.com/business/knowledge-management/uke-says/>.
49. Mohammadi Rishahri, Mohammad. (1379). *Al-Ilam wal-Hikma fi Kitab wal-Sunnah*, third edition, Qom: Cultural Institute of Dar al-Hadith of Imam Jafar Sadiq (AS).[in Persian]
50. Motegi, Mohsen. Akbari, Zahir. (2013). Knowledge Management Inspired by Islamic Sources, *Islam and Management Research*, 13(2): 59-76.[in Persian]
51. Mousavi Baghdadi, Sayyid Muhammad ibn Hussein. (400 AH). Text and translation of *Nahj al-Balagha*, Mansour Pahlawan, first edition, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya.[in Persian]
52. Mustafawi, Hassan. (1409 AH). *Misbah al-Shari'ah*, second edition, Beirut: Al-Alamy Publishing House.[in Persian]
53. O'Dell, C. and C. J. Grayson Jr. (2021), "If Only We Knew What We Know: The Transfer of Internal Knowledge and Best Practice"; Free Press, New York.
54. Paidi Hidayat, (2021), Knowledge Management and The Islamic Perspective, University of Nebraska – Lincoln.
55. Payandeh, Abolghasem. (1945). *Nahj al-Fasaha*, first edition, Tehran: Javidan Publishing Organization.[in Persian]
56. Poursaeed Aghaei, Seyyed Mahmoud. (2018). The Quran and the Future of the World, *Mahdavi Research Journal*, 6(24): 113-140.[in Persian] URL: <http://noo.rs/Tk2op>
57. Sagha, Fereshteh. (2014). The role of human will in realizing the promised future from the perspective of the Quran, *Bi-Quarterly Journal of Religious Human Studies*, 11(32): 49-68.[in Persian] URL: <https://raj.smc.ac.ir/article>
58. Sanai, Farnaz. Sheikh-ol-Islami Kandolosi, Nader. (2017). Futures Studies Achievements in Knowledge Management, *Quarterly Research in Persian Language and Literature Education*, 3(8): 62-78.[in Persian] URL: <https://journals.cfu.ac.ir/article>
59. Shaddel, Amir Hossein. Ahmadian, Mehdi. (1400). Practical synergy between future studies knowledge, knowledge management, and innovation management, *Strategic Security Studies Quarterly*, 1: 91-108.[in Persian] DOI: <https://jsfs.sndu.ac.ir/article>
60. Sidharta & Samanta. (2023). Knowledge Management: A Tool and Technology for Organizational Success, *Journal of Research, Innovation and Technologies*.
61. Tarahi, Fakhr al-Din bin Muhammad Ali. (1375). *Majma' al-Bahrain*, first edition, Tehran: Maktaba al-Murtazawiya.[in Persian]
62. Tayebi Abolhasani, Seyed Amirhossein. (2019). An Introduction to Research Methodology: Standard Procedures for Qualitative Data,

- Science and Technology Policy Journal, 9(2): 67-96.[in Persian]
DOI:[20.1001.1.24767220.1398.09.2.5.1](https://doi.org/10.1001.1.24767220.1398.09.2.5.1)
63. The Holy Quran, Persian-Arabic. (1997). Translator, Mohammad Mahdi Foladvand, first edition, Tehran: Office of Islamic Studies, History and Education, Dar-ul-Quran al-Karim.[in Persian]
64. Vaezi, Mahmoud, (2015), The Place of Future Studies in Verses and Narrations, Journal of Islamic Insight and Education, No. 34.[in Persian]
65. Vaezi, Seyed Kamal. Qomian, Mohammad Mehdi. And Waqfi, Seyed Hesam. (2017). Futures Studies in Humanities with a Knowledge Management Approach; Considerations, Achievements, and Effects, Quarterly Scientific Research Journal of Government Organizations Management, 5(3): 31-46.[in Persian] URL: <https://ensani.ir/fa/article/download/373577>